

**ФОРМАЛНИ И СЕМАНТИЧНИ ОГРАНИЧЕНИЯ
ПРИ ОБРАЗУВАНЕТО НА ОТГЛАГОЛНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ
В БЪЛГАРСКИЯ И ПОЛСКИЯ ЕЗИК**

Иванка Гугуланова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**FORMAL AND SEMANTIC BLOCKS IN THE DERIVATION
OF VERBAL NOUNS IN BULGARIAN AND POLISH**

Ivanka Gugulanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The changed status of verbal nouns in the contemporary Slavonic languages has resulted in a richer word-formation paradigm of the verb in order to compensate for the reduction of non-finite forms in the inflectional paradigm. The absence or presence of an infinitival stem, from which verbal nouns are derived, is connected with changes in the relation between the word-formation types within the category of nomina actionis. There appear differences in the structural and semantic limitations in the formation of derivatives with the most productive formants -nie /-cie in Polish and -ne, -nie in Bulgarian.

Key words: verbal nouns; infinitival stem; word-formation type; formant

Отглаголните съществителни в славянските езици са описвани в исторически план като част от системата на неличните форми на глагола, образувани с общославянския суфикс **-нѣје* от аористната основа, от която се образува и инфинитивът (Първев 1974). В съвременните славянски езици връзката с глаголното формообразуване е нарушена, а отглаголните съществителни се образуват с няколко десетки форманти (около 70) и представляват продуктивна слоообразователна категория с висока степен на граматичност. Съпоставките между славянските езици регистрират съществени сходства, които се дължат не само на общославянския суфикс, но и на типологически паралели в развоя на системата от нелични форми на глагола, която се съкращава, изгубвайки инфинитива и някои причастия, или се разширява с форми на неизменяемите причастия. Отсъствието на инфинитив означава, че е под-

менена основната опозиция в системата на *verbum infinitum*, каквато е противопоставянето между инфинитива и причастието¹.

Формалният подход, изхождащ от структурната връзка с инфинитивната основа, оставя отглаголните съществителни в системата на неличните форми с присъщите им вербални категории вид, залог и транзитивност (Ревзина, Новакова 1987). Според К. Щайнке *nomina deverbativa* в съвременния български език се образуват без изключение от всички глаголи и са част от глаголната парадигма (Щайнке 1999).

В съвременните славянски езици статусът на отглаголните съществителни се определя в зависимост от синтактичните им функции и семантичните промени в тях. Продуктивността на *nomina actionis* непрекъснато нараства, като най-продуктивен, почти категориален е общославянският формант. Отглаголните съществителни отдавна не са само книжовни формации, използват се в различни терминологични области, след като стесняват своето значение в сравнение с мотивиращия глагол. Транспозицията на глагол в съществително име благоприятства образуването на аналитични изрази, в които глаголят е десемантизиран или е с отслабнало конкретно значение, срв. *прави впечатление, оказва влияние, намира приложение* и др.

Като резултат от номинализация отглаголните съществителни би трябвало да запазят значението за дейност, състояние, събитие или процес, но трансформацията води до блокирането на позицията на агенса или до понижаването на неговия ранг и този на подлога, срв. словообразователните парафрази, в които акционалността е безлична:

четене – ‘това, че някой чете’;

търсене – ‘това, че се търси’.

Този категориален семантичен признак В. Радева определя като абстрахирано от носителя действие (Радева 1991: 134). При някои семантични групи глаголи като перформативите процесното значение в отглаголните съществителни силно се редуцира или изчезва, срв. *подозирание* и *подозрение, обвиняване* и *обвинение, позволяване* и *позволение*.

В транспозиционните деривати, каквито са отглаголните съществителни, са променени синтактичните функции: те не могат да изпълняват първичната предикативна функция на глагола, но конститу-

¹ Формалната връзка на отглаголните съществителни на *-*ньје* с инфинитивната основа в българския се разкъсва поради смесването на двете формообразуващи основи – инфинитивната с тематичен суфикс *-а-* и сегашната на *-а-* в новото трето спрежение. Във формите на аориста и имперфекта на тези глаголи съвпадат и окончания, и основите. Тематичният суфикс *-а-/-я-* образува несвършени глаголи и регулярни отглаголни съществителни със суфикс *-не*.

ират именни групи, които се явяват в позицията на подлог, допълнения, обстоятелства и като част от именно сказуемо. В рамките на тези именни групи отглаголното съществително си взаимодейства с обекта на действието и така в значението, пренесено от мотивиращия глагол, се добавят семантични компоненти, свързани с резултата от действието, с обекта и с неговата единичност, множественост или повторителност. Това взаимодействие е предпоставка за много комбинации и за поява на допълнителни модификационни значения освен тези за резултативност и кратност. Е. Баранек посочва над 30 възможни комбинации между акционалността и обекта, които внасят различни модификации в значението на полските и руските девербативи (Баранек 1982). Модификациите утвърждават именния статус на отглаголните съществителни.

Категориалният тип на българските отглаголни съществителни се отличава от останалите славянски езици с формални и със семантични ограничения в образуването от свършени и несвършени глаголи. Най-продуктивният формант *-не* функционира в конкуренция с *-ние*, а в полския език освен *-nie/-cie* продуктивни са още десетина форманти, останалите типове са слабо продуктивни или с тях се образуват по няколко изолирани формации. Така се установяват различни релации между типовете в рамките на *nomina actionis* и в словообразователните гнезда на свършените и несвършените глаголи. Полските отглаголни съществителни се образуват регулярно от свършени и несвършени, от еднократни и многократни глаголи: *rzucenie* и *rzucanie*; *pisanie* и *wypisanie*; *pisywanie* и *wypisywanie*; *machanie* и *wumachanie*; *machnięcie* и *wumachiwanie*.

Българските деривати с формант *-не* са напълно зависими от несвършения вид на мотивиращия глагол (Стоянов 1972). По-слабо продуктивният тип с формант *-ние* се образува от свършени глаголи, най-често префигирани, но има около 50 деривата, образувани от първични глаголи от несвършен вид, като *творение*, *колебание*, *стенание*. Някои от тези отглаголни съществителни са квазидеривати, тъй като е изчезнал базовият глагол (*послание*, *забвение*) или се е променила връзката с друг префигиран глагол (*увеселение*, *изстъпление*). Семантичната диференциация между двата конкуриращи се типа се смята за завършена. Допълнителните модификации, натрупващи се в дериватите с формант *-ние*, засилват техните субстантивни признаци. Това не означава, че модификациите се свързват само с този определен формант, условия за тяхната поява съществуват и в другите транспозиционни деривати. Формалната блокада за образуването на отглаголни съществителни с

формантите *-не* и *-ние* се дължи на отсъствието на инфинитивна основа, но има и семантични последствия: в българските отглаголни съществителни видовото значение на акционалността е неутрализирано, а значенията за резултативност и кратност се свързват не с фазите в протичането на действието, а с неговия обект. По правило отглаголните съществителни се образуват от преходни глаголи, а с трансформацията на глагола в име се сменя диатезата и се променя подреждането на аргументите при предиката: позицията на първия, агентивния аргумент се блокира, а появата му в именната група с отглаголното съществително е факултативна и подчинена на формални синтактични правила, особено при предикати, които отварят повече аргументни позиции в своята семантична структура, срв. *писането на стихове от студента* и *pisanie wierszy przez studenta*. Семантичните признаци на аргументите, които имплицира предикатът, също могат да налагат ограничения при образуването на различните типове отглаголни съществителни. Българските деривати с формант *-не*, така както и в останалите славянски езици, конституират именна група и влизат в синтактична релация с обект независимо от неговия семантичен признак одушевеност : неодушевеност, срв. *даряването на гостите/на скъпи вещи/ и odwiedzenie rodziców/ muzeów*. Чрез типа деривати на *-не* се фиксира трансформация на глаголите, отварящи позиции за два одушевени аргумента: *поздравяването на учениците (от министъра)*; *посещаването на пациентите (от лекаря)*.

Другият тип отглаголни съществителни (*поздравлението на министъра*; *посещението на лекаря*) сменя двузначността на субектно-обектните отношения, които имат по-стриктни словоредни правила в българското изречение. Полските номинализации от типа *zaproszenie gości* имат многозначна интерпретация:

‘x zaprosił gości’ и ‘gości zaprosili kogoś’.

При образуването на отглаголни съществителни от възвратните глаголи, които също имплицират одушевени и корелативни аргументи, полският език запазва рефлексивното изразно средство: *tyście* и *tyście się*, *przeprowadzanie* и *przeprowadzanie się*. Отглаголни съществителни се образуват от същинските възвратни глаголи и от reflexiva tantum: *uspokojenie się*, *posługiwanie się*, *podobanie się*. Колеланията се дължат на различните функции на частицата *się* при глаголите, когато тя е словообразователен елемент или означава взаимност на действието. В един и същи текст едно и също отглаголно съществително запазва или изпуска възвратната частица: *Czy troska o język jest ozdobą, nad którą można się pochylić, kiedy załatwiamy podstawową*

sprawę, jaką jest porozumienie się. – *Język służy praktycznemu porozumieniu.*

В българските отглаголни съществителни предимно на *-ние* рефлексивността се изразява чрез жив словообразователен тип със свързана основа *само-*: *самопризнание* и *самонараняване*. Много често са дублетите, които говорят за незавършена конкуренция между *-не* и *-ние*, но и с други типове: *самообвинение* и *самообвиняване*; *самоуправление* и *самоуправа*; *самоотлъчване* и *самоотлъчка*.

Характерна за българския език е разликата в образуването на отглаголни съществителни от безличните глаголи. В тази трансформация не се налага блокада на никаква аргументна позиция, срв. *гърмене, съмване, сърбене, гадене* и т. н. Транспозицията на безлична глаголна форма в нелична форма на *-не* е всъщност тавтология, чрез която се компенсира изгубването на инфинитива. Полският език определено предпочита от безличните глаголи парадигматични деривати като *świt, grzmot, błysk, ból*, но *swędzenie, świerzbienie// świerzb*. Част от функциите на инфинитива поемат и българските отглаголни съществителни от модални глаголи: *можене, имане, искане, требване, желане/желание*. При трансформацията с отстраняване на агенса, който е носител и на комуникативната роля на подателя на информацията, ще трябва да се стесни значението на отглаголното съществително, то не може да запази модалността на мотивиращия глагол. В полския език се образуват само модификационни деривати, но не по най-продуктивния тип: *chęć, chętko, zachcianka* – *прищявка, możność, umiejętność* – *умение, mus* – *принуда*.

В списъка на глаголите, от които не се образуват отглаголни съществителни, модалните глаголи са на първо място, но той може да се удължи. К. Бузашиова посочва още словашки глаголи, предимно възвратни, като *bat' sa, dat' sa, dozvediet' sa, chutit' sa, hodit' sa, stacit' sa* (Бузашиова 1974). Липсата на отглаголни съществителни с формант *-nie* се компенсира с друг словообразователен тип, най-често парадигматичен, напр. *skok, praca, chod*. В конкуренцията с типове, които имат преобладаващи модификационни значения, чистите транспозиционни деривати са в по-слаба словообразователна позиция.

Натрупване на модификации в значението на отглаголните съществителни може да се получи, когато мотивиращият глагол също е дериват на прилагателно или съществително име. Глаголите, които са образувани от прилагателни за цвят, в полския език не се трансформират в отглаголни съществителни на *-nie*, но се наблюдават и коле-

бания, които се дължат на различия в словообразователните парафрази на тези деривати от глаголи за цвят:

biały – bieleć ('става бял') – ---, но *bielić* ('прави бял') – *bielenie*;
czernieć, czernić – czernienie;
ciemnieć – ciemnienie; но *ściemnieć* – ---.

Друг конкретен признак в отименните глаголи, като раждането на малко животно, също може да е блокада за образуването на отглаголни съществителни, срв, *kocić się – kocenie się, cielić się – cielenie się*, но *jagnić się* – ---.

В българския език няма ограничения за натрупването на транспозиции от име в глагол и обратно, но настъпва промяна в подреждането на признаците в отглаголното съществително, срв. *sivее* – 'става, придобива признака сив', и *sивеене* – 'траен процес на придобиването на признака сив'. В затворената семантична група на десубстантивните глаголи *отели се, окоти се* и т.н., с които се приписва признак на определен единичен аргумент, се образуват отглаголни съществителни, в чиято кондензирана семантична структура резултативната сема става централна: *отелването на кравата, обагнянето (оагнянето) на овцата*.

При глаголите, образувани от съществителни имена, които са с по-богат екстенционал от прилагателните имена, в транспозицията се създават условия за пренасянето на избрани семи от съществителното в глагола и след това в отглаголното съществително. Най-продуктивни в това отношение са глаголите, образувани от названия на професии, на животни и растения, на части на тялото. В словообразователните гнезда на такива названия една от транспозициите, например глаголът, може да отсъства, като процесът е много активен в полския език, напр. *senator, hetman, smyczek, sport* и *senatorowanie, hetmanienie, smyczkowanie, sportowanie*. Подобни квазидеривати от несъществуващи глаголни основи индиректно пренасят признаци и конотации от мотивиращото съществително: *Chodził na piwko i z tego piwkowania wyszły przestępstwa; hetmanienie nad zaporozcami; z ministrowaniem może być kłopot*. Много често в подобни примери на семантична деривация се пренася негативна сема в отглаголното съществително: *niedokochanie w dzieciństwie; dałem na nieoddanie; oderwać się od nicnierobienia; niepójście do głosowania; niedoczekanie twoje*.

Броят на отглаголните съществителни, които са квазидеривати, в полския език може свободно да се увеличава поради изключителната продуктивност и позиция на *-nie* сред останалите форманти, обслужващи *nomina actionis*. Много от тези деривати са само оказионализми и употребата им в текста е рядка, стилистично оцветена или

експресивно маркирана, срв. *Polityka odchłopenia Polskiego stronnictwa ludowego nie sprawdza się najlepiej*. Прямо подобни словообразователни формации нормативните критерии се променят. Образувани с продуктивни форманти, те могат да получат одобрението на носителите на езика и да не се смятат за изключение от нормата. Дериватите с формант *-anie/-enie* са отворен клас, узусът ги възприема и като специализирана лексика, и като разговорни експресивни формации в период, когато различията между вариантите на езика намаляват. Те отговарят на изискванията за краткост и икономичност, тъй като позволяват да се елиминира една от транспозициите и да се пренасят семи от съществителното в словообразователната основа директно в отглаголното съществително: *obywatel* и *uobywatelnienie ludu, rynek* и *urynkowanie szkolnictwa*. Кондензацията на семантичната структура не затруднява разбирането на подобни деривати дори когато са образувани и от съкращения, напр. *ZUS* и *uzusowania umów śmieciowych*. Появата на експресивни модификации в най-продуктивния тип отглаголни съществителни, тяхната икономичност и стилистична неутралност са израз на тенденцията за противопоставяне на чуждите деривационни елементи и хибридни структури със заети афикси, които модифицират значението на дериватите. Общославянският формант *-nie* увеличава своята продуктивност и запазва централното си място в образването на *nomina actionis*.

В българския език формантът *-не* е структурно ограничен от несвършения вид на глаголната основа, а семантичното развитие на този словообразователен тип в посока към модификационни формации зависи от конкуренцията с форманта *-ние*. Лексикалното значение на мотивиращите глаголи от определени семантични групи се свързва с предпочитания към форманта *-не* и образуванията с него отглаголни съществителни компенсират отсъствието на инфинитив, като поемат и някои от неговите синтактични функции.

ЛИТЕРАТУРА

- Баранек 1982:** Baranek, E. *Struktury semantyczne rzeczowników i ich realizacje słowotwórcze w języku rosyjskim i polskim (struktury z elementem akcyjnym)*. Prace Językoznawcze, z. 99. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1982, 220 – 238.
- Бузашиова 1974:** Buzássyová, K. *Semantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974.

- Първев 1974:** Първев, Хр. Отглаголните съществителни в нашата граматична литература. // *Езиковедски изследвания*. В памет на проф. д-р Ст. Стойков. София: Изд. на БАН, 1974, 393 – 398.
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1991.
- Ревзина, Новакова 1987:** Ревзина, О. Г., Новакова, Зд. Отглагольные имена на *-ние/-ние* в русском и словацком языках. // *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*. Москва: Наука, 1987, 183 – 188.
- Стойанов 1972:** Стоянов, Ст. Отглаголни съществителни с наставка *-не* от свършени глаголи. // *Език и литература*. София: Изд. на БАН, 1972, кн. 2, 102 – 103.
- Щайнке 1999:** Щайнке, Кл. Словообразуване и валентност. (Наблюдения върху отглаголното съществително име в българския език). // *Актуални проблеми на българското словообразуване*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999, 79 – 84.